

Paweł Dąbrowski

Miejsce dokumentów audiowizualnych w metodyce badań nad bezpieczeństwem i obronnością

Obronność - Zeszyty Naukowe Wydziału Zarządzania i Dowodzenia Akademii
Obrony Narodowej nr 4(8), 59-67

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Autor

mgr Paweł Dąbrowski
pawdabro@gmail.com

MIEJSCE DOKUMENTÓW AUDIOWIZUALNYCH W METODYCE BADAŃ NAD BEZPIECZEŃSTWEM I OBRONNOŚCIĄ

Widoczne w ostatnich latach dynamiczne rozpowszechnianie technologii umożliwiających w zasadzie każdemu człowiekowi sporządzanie nagrań audio lub wideo daje badaczom z dziedziny nauk społecznych (w niej mieszczą się nauki o bezpieczeństwie i obronności) nowe możliwości uzupełnienia dotychczas stosowanych metod, technik i narzędzi badawczych. Możliwość sporządzania dokumentacji fotograficznej, filmowej czy audialnej praktycznie na każdym etapie prowadzonych badań stawia jednak jedno zasadnicze pytanie: jakie miejsce w metodyce badań naukowych zajmują dokumenty audiowizualne?

Dostępna literatura przedmiotu nie udziela jednoznacznej odpowiedzi na to pytanie, nierzadko nawet pojęcie dokumentów audiowizualnych czy dokumentów zawierających tego typu treści u niektórych autorów wręcz nie występuje¹. Pewną definicję pod pojęciem *dokumentu cyfrowo-obrazowego* podaje W. Zaczyński, określając tego rodzaju dokument jako *wszystkie pozapisemne i cyfrowe wytwory zachowujące społeczno-wychowawcze piętno życia (...) to jest: rysunki, obrazy, nagrania magnetofonowe, prace konstrukcyjne...*².

Nim przejdziemy do próby zdefiniowania pojęcia dokumentu audiowizualnego warto przypomnieć definicję dokumentu w metodyce badań naukowych. Najbardziej ogólna definicja stwierdza, że dokument to *każdy przedmiot materialny będący świadectwem jakiegoś, faktu, zjawiska lub myśli ludzkiej*³. Bardziej wyczerpującą definicję prezentuje J. Sztumski, określając dokument dwojako:

- *jako występujący w dowolnej postaci dowód istnienia określonych faktów i wydarzeń społecznych,*

¹ Por.: M. Cieślarczyk, *Teoretyczne i metodologiczne podstawy badania problemów bezpieczeństwa i obronności państwa*, Wyd. Akademii Podlaskiej, Siedlce 2009; J. Apanowicz, *Metodologiczne uwarunkowania pracy naukowej*, Difin, Warszawa 2005; T. Pilch, T. Bauman, *Zasady badań pedagogicznych*, Żak, Warszawa 2001.

² W. Zaczyński, *Praca badawcza nauczyciela*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1995, s. 160.

³ *Wielka Encyklopedia PWN*, PWN, Warszawa 2002, s. 258.

- *jako pisemne świadectwo zaszytych faktów i wydarzeń społecznych*⁴.

Podobnie pojęcie dokumentu ujmuje J. Apanowicz, według którego dokumentem jest *każdy wytwór ludzki (przedmiot materialny), który wyraża myśl, osiągnięcie, propozycję i służy do odtworzenia rzeczywistej działalności badanej struktury organizacyjnej w formie prawnej bądź zwyczajowo sporządzonego dokumentu*⁵.

Uwzględniając definicję J. Sztumskiego, dokumenty można podzielić na dwie kategorie:

- dokumenty zebrane w sposób systematyczny,
- dokumenty okolicznościowe.

Do dokumentów zebranych w sposób systematyczny można zaliczyć wszelkiego rodzaju opracowania naukowe, opracowania statystyczne, raporty, sprawozdania itp., oraz tzw. dokumenty kompilacyjne zawierające rozmaite metodycznie uporządkowane zbiory danych⁶. Natomiast do dokumentów okolicznościowych zaliczamy m.in.: wszelkiego rodzaju listy, notatki, autobiografie, pamiętniki itp.⁷

Ponieważ dostępna autorowi literatura zajmująca się tematyką badania dokumentów odnosi się w większości do wszelkiego rodzaju piśmiennictwa, autor proponuje przyjęcie własnej definicji pojęcia dokument audiowizualny⁸. Zatem za dokument taki uważać można **wszelki materiał zawierający obraz lub dźwięk bądź łączący oba te elementy, który przedstawia zapis czynności, zachowań, interakcji społecznych i zdarzeń historycznych lub współczesnych**. Dlatego też za dokumenty audiowizualne proponuje się przyjąć:

- fotografie wykonane zarówno w technice analogowej, jak i cyfrowej,
- filmy o charakterze dokumentalnym,
- nagrania audio o charakterze dokumentalnym.

Podział powyższy przyjęty został ze względu na technikę sporządzenia dokumentów, gdyż osobno fotografia, film czy nagranie audio mają różną wartość poznawczą. Dlatego już na wstępie proponuje się odrzucić wszelkie materiały, które zostały stworzone li tylko na potrzeby ludzkiej rozrywki. W opinii autora, w badaniach naukowych z zakresu bezpieczeństwa i obronności takie materiały nie wnoszą żadnej wartości poznawczej⁹.

⁴ J. Sztumski, *Wstęp do metod i technik badań społecznych*, Wyd. Śląsk, Katowice 1995, s. 140.

⁵ J. Apanowicz, *Zarys metodologii prac dyplomowych z organizacji i zarządzania*, Wyższa Szkoła Administracji i Biznesu, Gdańsk 1997, s. 41.

⁶ J. Sztumski, *Wstęp do metod...*, wyd. cyt., s. 140-143.

⁷ Tamże.

⁸ Na potrzeby niniejszego opracowania pojęcie to będzie używane zamiennie z terminem *materiał audiowizualny*.

⁹ Zapewne odmienne zdanie mogą mieć filmoznawcy, językoznawcy czy kulturoznawcy, lecz te dyscypliny leżą poza zakresem niniejszego opracowania.

Drugiego podziału dokumentów audiowizualnych można dokonać, nawiązując do koncepcji J. Sztumskiego, ze względu na sposób ich powstania i wyróżnić następujące:

- dokumenty stworzone w sposób zorganizowany,
- dokumenty spontaniczne.

Za dokumenty stworzone w sposób zorganizowany autor uważa te, które zostały wytworzone w sposób z góry zaplanowany, czyli wszelkiego rodzaju kroniki, reportaże, zapisy z badań własnych, rejestracje obserwacji, eksperymentów, wywiadów, itp. Za dokumenty spontaniczne można uważać wszelkie materiały powstałe w wyniku chwilowej inwencji ich autorów. Dotyczy to w szczególności zapisów dostępnych na serwisach internetowych, takich jak youtube.pl.

Wartość poznawcza dokumentów audiowizualnych w dużej mierze jest zależna od intencji ich autora. Warto to mieć na uwadze zwłaszcza przy dokumentach reporterskich, które nierzadko opatrzone są komentarzem przygotowujących je dziennikarzy. Przy analizie dokumentów audiowizualnych warto również zwrócić uwagę na ich aktualność, możliwość reżyserii przekazu, jaki niesie taki czy inny materiał. Możliwość manipulacji tudzież błędu dziennikarskiego jest znana od dawna i do tego typu materiałów trzeba się odnosić z dużą rezerwą¹⁰. Podobnymi wadami obarczone są także materiały amatorskie tzw. *niezależne*, dotyczące szczególnie bulwersujących wydarzeń społecznych, jak: protesty, demonstracje itp., szeroko popularyzowane w Internecie.

Znacznie większą wartość dla badacza może mieć materiał audiowizualny tworzony w trakcie prowadzonych obserwacji. Pozwala on nie tylko na bieżąco rejestrować prowadzone przez siebie badanie, lecz stwarza także możliwość uniknięcia popełnienia przez badacza błędów bądź pominięć w trakcie prowadzonych badań. Dotyczy to zwłaszcza badań prowadzonych w trudnych dla badacza warunkach. Warto w tym miejscu odwołać się do zagadnień poruszanych na gruncie kryminalistyki, ponieważ badacza mogą dotknąć te same ograniczenia co świadka danego zdarzenia:

- ograniczenia o charakterze obiektywnym,
- ograniczenia o charakterze subiektywnym.

Ograniczenia o charakterze obiektywnym mogą dotyczyć m.in. warunków, w jakich prowadzono obserwację, czyli pory dnia, roku, odległości, warunków atmosferycznych, oświetlenia, występujących zakłóceń, itp. Ważnym czynnikiem jest również czas, jaki upłynął od momentu prowadzenia obserwacji do czasu jej odtwarzania w postaci wyników badań (dotyczy to zwłaszcza sytuacji, gdy badacz nie miał możliwości w sposób bezpośredni dokonywać notatek lub prowadzić arkusza obserwacji na miej-

¹⁰ T. Goban-Klas, *Media i komunikowanie masowe*, PWN, Kraków – Warszawa 2001, s. 151-153, 200-202; *Media kłamią czy się mylą?*, www.newsweek.pl [dostęp: 05.11.2013]; *Bomba informacyjna*, www.newsweek.pl [dostęp: 05.11.2013].

scu). Pamięć ludzka jest cokolwiek zawodna i badaczowi mogą zwyczajnie umknąć pewne szczegóły obserwowanego zjawiska. Kwestia ta jest tym ważniejsza im trudniejsze są warunki prowadzenia obserwacji (dynamicznie zmieniająca się sytuacja, wpływ stresu na percepcję badacza związany z obserwowanymi zdarzeniami itp.)¹¹.

Ograniczenia o charakterze subiektywnym mają swoje źródła w samej osobie obserwatora, składają się na nie m.in. wiek badacza, płeć, stopień koncentracji, motywacje, stan emocjonalny i fizyczny. Nie bez znaczenia są też stereotypy i uprzedzenia, jakimi może się posługiwać dana osoba¹². Warte podkreślenia jest, że tego typu ograniczenia mogą dotyczyć zwłaszcza obserwacji uczestniczącej, gdzie badacz jest narażony na ryzyko przyjęcia dominujących w danej grupie postaw i sposobów myślenia¹³. Uwzględniając powyższe ograniczenia, rejestrowanie obserwacji za pomocą środków technicznych (kamera, aparat fotograficzny, dyktafon itp.) pozwala badaczowi na ponowne zapoznanie się z przedmiotem obserwacji i co najmniej uzupełnieniem uzyskanych w ten sposób danych¹⁴.

Źródło: opracowanie własne na podstawie materiału z serwisu www.youtube.pl [dostęp: 05.11.2013].

Fot. 1. Przykładowy kadr obrazujący wykorzystanie materiału wizualnego w obserwacji uczestniczącej

¹¹ E. Gruza, M. Goc, J. Moszczyński, *Kryminalistyka czyli rzecz o metodach śledczych*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2008, s. 98-99; B. Hołyst, *Kryminalistyka*, LexisNexis, Warszawa 2010, s. 1092.

¹² Tamże, s. 95.

¹³ T. Pilch, T. Bauman, *Zasady badań...*, wyd. cyt., s. 79.

¹⁴ Podobne podejście reprezentuje E. Wiśniewski, określając tego typu obserwację mianem *obserwacji instrumentalnej*. Por., E. Wiśniewski, *Metodyka wojskowych badań naukowych*, AON, Warszawa 1983, s. 92.

Źródło: opracowanie własne na podstawie materiału z serwisu www.youtube.pl [dostęp: 05.11.2013].

Fot. 2. Przykładowy kadr obrazujący wykorzystanie materiału wizualnego w obserwacji bezpośredniej

Tworząc dokument audiowizualny będący zapisem obserwacji, warto odnieść się do dziedziny nauki, która jako pierwsza zastosowała te techniki w badaniach terenowych – etnografii. Na jej potrzeby wypracowano pionierskie zasady tworzenia i wykorzystania tego typu dokumentów w badaniach naukowych. Opierając się na tych zasadach, należy przyjąć, że tworzony na potrzeby badań materiał audiowizualny powinien *być obiektywny, niemontowany i niemanipulowany, ma opierać się na (...) zasadach naukowych, a nie na zamierzeniach kinematograficznych, (...) stworzony z myślą o zapisaniu stosunkowo nienaruszonego procesu i zachowania, z którego czerpie się informacje i pomysły*¹⁵. Oczywiście umiejętność tworzenia dokumentu audiowizualnego na potrzeby obserwacji nie zawiera się jedynie w powyższym stwierdzeniu, lecz jest wyłącznie podstawową wskazówką dla badacza¹⁶.

Ciekawym obszarem zastosowania dokumentów audiowizualnych tworzonych w sposób zorganizowany jest ich użycie w ramach metody sondażu diagnostycznego, a konkretnie w technice wywiadu. Analizując materiał audiowizualny, po przeprowadzeniu wywiadu, badacz ma pewną możli-

¹⁵ S. Pink, *Etnografia wizualna*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2009, s. 125.

¹⁶ Szerzej na temat tworzenia i wykorzystania materiałów wizualnych: M. Frąckowiak (red.), *Badania wizualne w działaniu*, Wyd. Bęc Zmiana, Warszawa 2011; M. Banks, *Materiały wizualne w badaniach jakościowych*, PWN, Warszawa 2009; G. Rose, *Interpretacja materiałów wizualnych*, PWN, Warszawa 2010.

wość oceny wiarygodności osoby, z którą wywiad był przeprowadzany, zakładając rzecz jasna, że badana osoba wyrazi zgodę na rejestrowanie wywiadu. Badany może bowiem ze znanych sobie powodów (obawa przed narażeniem się panującym w danej społeczności stereotypom, konwensom itp.) udzielać badaczowi informacji błędnych bądź niepełnych¹⁷. Warto zwrócić uwagę na kwestie związane z zachowaniami osoby mówiącej nieprawdę. Kanał komunikacji niewerbalnej, poddany nawet podstawowej analizie, pozwala z dużą dozą prawdopodobieństwa stwierdzić, czy respondent odpowiadał szczerze czy nie¹⁸. Zatem przy wykorzystaniu materiału audiowizualnego i powtórnej analizie opinii oraz zachowań respondenta można w znaczący sposób zmniejszyć ryzyko popełnienia błędu w prowadzonych badaniach.

Materiał audiowizualny może być również wykorzystany w samym badaniu techniką wywiadu. Najprościej można to ująć, określając tego typu działanie jako zbadanie opinii respondenta w drodze konfrontacji z fotografią, nagraniem audio czy wideo. *Wywiad (...) bazuje na subiektywnych znaczeniach przypisywanym zdjęciom (lub innym materiałom audiowizualnym – PD) przez osoby udzielające wywiadu (...)*¹⁹. Zastosowanie tej techniki badawczej niewątpliwie pozwoli na uzupełnienie wiedzy badacza i zwiększenie stopnia wiarygodności jego badań.

Inną wartość poznawczą mogą mieć dokumenty tworzone w sposób spontaniczny, jako (najczęściej) nagrania przypadkowych świadków lub uczestników danego zdarzenia. Posługiwanie się tego typu materiałami pozwala badaczowi na zastosowanie metody obserwacji *quasi* uczestniczącej. Tym samym badacz, na podstawie materiału tego typu, może zapoznać się nie tylko z przebiegiem takiego czy innego wydarzenia niejako oczami bezpośredniego świadka, lecz także uzyskać w ten sposób interesujące go informacje, nie będąc zarazem narażonym na wymienione wyżej ograniczenia. Tego typu materiały, aktualnie szeroko stosowane w kryminalistyce, mają swoje miejsce w analizach np. katastrof, wypadków, zamieszek itp. obszarach tematycznych z zakresu nauk o bezpieczeństwie²⁰. Najistotniejszymi wadami tego typu materiałów są z reguły: niska jakość nagrania lub fotografii, chaotyczność osoby tworzącej dany materiał, czy nieumiejętność zarejestrowania najważniejszych z punktu widzenia badacza zdarzeń.

¹⁷ T. Pilch, T. Bauman, *Zasady...*, wyd. cyt., s. 93.

¹⁸ Metoda ta jest szeroko stosowana w ocenie wiarygodności zeznań świadków w kryminalistyce. Por., B. Hołyst, *Psychologia kryminalistyczna*, LexisNexis, Warszawa 2004, s. 995-1004.

¹⁹ M. Clark-Ibañez, *Kadrowanie świata społecznego przy użyciu wywiadu fotograficznego*, [w:] M. Frąckowiak (red.), *Badania wizualne w działaniu*, Wyd. Bęc Zmiana, Warszawa 2011, s. 49.

²⁰ B. Hołyst, *Kryminalistyka...*, wyd. cyt., s. 459.

Źródło: opracowanie własne na podstawie materiału stacji TVN z serwisu www.youtube.pl [dostęp: 05.11.2013].

Fot.3. Przykładowy kadr obrazujący wykorzystanie materiału audiowizualnego w badaniu techniką wywiadu

Jak zatem w ogólnej metodologii nauk umieścić badanie dokumentów audiowizualnych? W literaturze przedmiotu spotyka się szereg rozmaitych rozróżnień i klasyfikacji metod i technik badawczych, dlatego też autor, odnosząc się do klasyfikacji J. Pilcha, proponuje następujące ujęcie:

- jako technikę badawczą w ramach metody monograficznej i metody sondażu diagnostycznego;
- jako narzędzie badawcze w ramach technik obserwacji, badania dokumentów, eksperymentu lub wywiadu.

Oczywiście autor nie proponuje uznania badania dokumentów audiowizualnych za samodzielną metodę badawczą, lecz jako istotne uzupełnienie już istniejących. Materiał audiowizualny może być wykorzystany zarówno jako medium, przez które badacz może poznać dane zjawisko, jak i przedmiot analizy sam w sobie²¹. Badacz uzyskuje tym samym możliwość wielorakiego spojrzenia na badane zjawisko i skuteczniejsze narzędzie weryfikacji postawionych hipotez.

²¹ K. Konecki, *Wizualna teoria ugruntowania – podstawowe zasady i procedury*, www.qualitativesociologyreview.org [dostęp: 07.1.1.2013].

Bibliografia

1. Apanowicz J., *Metodologiczne uwarunkowania pracy naukowej*, Di-fin, Warszawa 2005.
2. Apanowicz J., *Zarys metodologii prac dyplomowych z organizacji i zarządzania*, Wyższa Szkoła Administracji i Biznesu, Gdańsk 1997.
3. Banks M., *Materiały wizualne w badaniach jakościowych*, PWN, Warszawa 2009.
4. Cieślarczyk M., *Teoretyczne i metodologiczne podstawy badania problemów bezpieczeństwa i obronności państwa*, Wyd. Akademii Podlaskiej, Siedlce 2009.
5. Clark-Ibañez M., *Kadrowanie świata społecznego przy użyciu wywiadu fotograficznego*, [w:] Frąckowiak M. (red.), *Badania wizualne w działaniu*, Wyd. Bęc Zmiana, Warszawa 2011.
6. Frąckowiak M. (red.), *Badania wizualne w działaniu*, Wyd. Bęc Zmiana, Warszawa 2011.
7. Goban-Klas T., *Media i komunikowanie masowe*, PWN, Kraków – Warszawa 2001.
8. Gruza E., Goc M., Moszczyński J., *Kryminalistyka czyli rzecz o metodach śledczych*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2008.
9. Hołyst B., *Kryminalistyka*, LexisNexis, Warszawa 2010.
10. Hołyst B., *Psychologia kryminalistyczna*, LexisNexis, Warszawa 2004.
11. Konecki K., *Wizualna teoria ugruntowania – podstawowe zasady i procedury*, www.qualitativesociologyreview.org.
12. Pilch T., Bauman T., *Zasady badań pedagogicznych*, Żak, Warszawa 2001.
13. Pink S., *Etnografia wizualna*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2009.
14. Rose G., *Interpretacja materiałów wizualnych*, PWN, Warszawa 2010.
15. Sztumski J., *Wstęp do metod i technik badań społecznych*, Wyd. Śląsk, Katowice 1995.
16. *Wielka Encyklopedia PWN*, PWN, Warszawa 2002.
17. Wiśniewski E., *Metodyka wojskowych badań naukowych*, AON, Warszawa 1983.
18. Zaczyński W., *Praca badawcza nauczyciela*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1995.

PLACE OF AUDIOVISUAL DOCUMENTS IN THE RESEARCH METHODOLOGY OF SECURITY AND DEFENCE

Abstract: The clearly visible in recent years dynamic spread of technologies that enable audio and video recordings generates new possibilities to complement hitherto used research methods, techniques and tools to researchers from the social sciences field (that include security and defence sciences). However, compiling photographic, film or audio documentation virtually on every stage that the research is carried out poses one crucial question: what place in the methodology of scientific research is occupied by audiovisual documents? The author attempts to answer that question in the article.